

TÜRKİYE'DE DOMATES ÜRETİMİNDE İÇ TİCARET HADLERİ

Domestic terms of trade for tomato prices in Turkey

M.Nisa MENCET YELBOĞA*¹
Cengiz SAYIN²
Fatma Dilek ERYİĞİT³

*Sorumlu Yazar: nmencet@akdeniz.edu.tr

^{1,2,3}Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi,
Tarım Ekonomisi Bölümü, Antalya

ORCID (Yazar Sırasına Göre):

 0000-0002-4692-9232

 0000-0002-5053-6909

 0000-0001-9877-0967

Gönderilme Tarihi: 7 Mart 2019

Kabul Tarihi : 18 Mart 2019

ÖZET

Türkiye, uzun yıllardır enflasyon ile mücadele eden ülkeler arasında yer almakta olup enflasyon tarım sektörünü de etkisi altına almaktadır. Enflasyonun etkisini anlamak ve dolayısıyla Sektörler arasındaki kaynak transferinin durumu ve yönünün yıllar itibariyle belirlenmesi açısından iç ticaret hadleri önem taşımaktadır. İç ticaret hadleri, tarım sektöründen tarım dışı sektörlere kaynak aktarımını göstermektedir. Böyle bu yöntemle, sektörel olarak ekonomik refah değişimlerini takip etmek ve tarım kesiminin satın alma gücündeki değişiklikleri anlamak mümkün olmaktadır. İç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine gelişmesi tarımın diğer sektörler tarafından vergilenmesini, lehine gerçekleşmesi ise tarım dışı sektörlerden tarıma kaynak aktarımını göstermektedir. Sektörler arası fiyat değişimleri ve seyri, tarım politikaları kapsamında desteklemelerin ve teşviklerin belirlenmesini de etkilemektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de 2003-2017 döneminde domateste iç ticaret hadlerini hesaplayarak üreticilerinin satın alma gücünü hesaplamak ve yorumlamak amaçlanmıştır. İç ticaret hadleri net

değişim hadleri kapsamında; domates üretim girdi fiyatları, çiftçi eline geçen fiyat ve tüketici fiyat indeksine göre 2003 yılı baz alınarak hesaplanmıştır. Çalışmada, incelenen dönem içerisinde tarım ticaret hadleri üretici lehine seyir izlemesine rağmen domates üreticisi için aleyhine bir seyir izlemiştir. Bu durum çiftçi ürettiği tarımsal üründen eline geçen fiyatlar ile daha az tarım dışı mal ve hizmet alabileceği anlamına gelmektedir.

Anahtar kelimeler: Satın alma gücü, Laspeyres endeksi, Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar, Refah, Enflasyon

Abstract

In Turkey, which is one of the countries who are struggling with inflation for years, agricultural sector is under the influence of inflation too. In terms of understanding the effect of inflation and thus determining the status and direction of resources transfer between sectors, the terms of domestic trade are important. The terms of domestic trade indicate the transfer of resources from agricultural sector to non-agricultural sectors. With the help of this method, it is possible to follow the economic welfare changes in the sector and to understand the changes in the purchasing power of the agricultural sector. The development of the terms of domestic trade against agriculture indicates agriculture is taxed by other sectors, and the realization in favor of it shows the transfer of resources from non-agriculture sectors to agriculture sector. The inter-sectoral price changes and course also affect the determination of incentives and supports

within the scope of agricultural policies. In this study, by calculating the terms of domestic trade of tomato between 2003-2017, it's aimed to calculate and interpret the purchasing power of producers. Within the scope of net changes in terms of domestic trade; calculated tomato production input prices are based on farmer price and the consumer price index in 2003. In the study, although the terms of agricultural trade followed a favorable course in favor of the producer, it followed a course against the tomato producer. This means that the farmer can get less non-agricultural goods and services with the prices he receives from the agricultural product produced.

Keywords: Purchase power of parity, Laspeyres index, Producer received prices, Welfare, Inflation

1. GİRİŞ

Tarım sektörünün Türkiye ekonomisinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tarım sektörünün milli gelire katkısı %7-10, istihdama katkısı %25'tir. Türkiye'de çalışan nüfusun 1/4'ü tarım kesimi oluşturmaktadır. Türkiye'de tarımsal üretim artış hızı %1'in altında, nüfus artış hızı %2'ye yakındır ve beslenmeye olan katkısı önemini artırmaktadır. Tarım sektörünün ihracattaki payı %3-5 arasındadır. Başta sanayi sektörü olmak üzere diğer sektörler girdi ve yeni sektörler yaratması da eklendiğinde bu oranlar artmaktadır. Tarım sektörün Türkiye ekonomisindeki kaktıkları göz önüne alındığında önemini hala muhafaza ettiği görülmektedir

(Sayın, 2016). Tarım sektöründe üretimin tabiat koşullarına bağlı olması, kırsal alandaki yaşam koşullarının diğer kesimlere göre çetin olması ve tarım sektöründe istihdam edilenlerin gelir düzeyi diğer sektörler için düşük olması tarımın politikalar ile desteklenmesi gerektiği sonucunu vermektedir.

Çiftçinin eline geçen fiyatlarla çiftçinin sanayi kesimine ödediği fiyatlar arasında oluşan makasın hareketleri, sanayi sermayesi ile çiftçi arasındaki bölüşümü ilişkilerinin seyrini belirler ve makas, İç Ticaret Hadleri (İTH) veya tarımın ticaret hadleri olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir temel yıla göre, çiftçinin piyasaya arz ettiği ürünlerin fiyatları ile kendi tüketim ihtiyaçları için ya da ürettiği malları yeniden üretebilmek için satın aldığı malların fiyatı ile karşılaştırılmaktadır. İTH, ekonomideki tarım ve sanayi sektörleri arasındaki mal ve hizmet girdi çıktıların durumunu kuşbakışı olarak incelemektedir. Tarım ve sanayi sektörlerinde yaşanan farklı fiyat artışları sektörel gelir dağılımı üzerinde, İTH'ni değiştirmek suretiyle, önemli etkiler yaratabilmektedir ve İTH, farklı sektörlerin fiyat hareketlerinden nasıl etkilendiğini, sektörler arasında kaynak transferinin yönünün ortaya konulmasında kullanılan bir analiz yöntemidir. Kaynak aktarımının yönü ve niteliğinin yıllar itibarıyla belirlenmesi açısından İTH büyük önem taşımaktadır (DİE, 1984; Gürler, 2016; Uysal, 2007; Şimşek, 1991). Satın alma gücü ve ekonomik refahındaki değişimleri izlemek amacıyla kullanılmaktadır. Sektörler kendi içinde tedbirler almaya çalışmaktadırlar. İTH, sektörler

arasındaki kaynak transferini ve sektörlerin enflasyonist gelişmeden nasıl etkilendiği göstermektedir. Tarım ve sanayi arasındaki fiyat makası olarak tanımlanan İTH, iki mal veya mal grupları arasındaki fiyat hareketlerini yansıtan bir göstergedir. İTH fiyat makasını oluşturan eğrilerin gittikçe açılması tarımın lehine veya aleyhine olduğunu göstermektedir. Tarımın ticaret hadlerinin bozulması bölüşüm ilişkilerinin çiftçi aleyhine, sanayi sermayesi lehine döndüğü anlamına gelmektedir. İTH'nin tarım ve sanayi lehine dönmesi ekonominin gelişme yönü ve derecesini önemli ölçüde etkilemektedir (Akçay vd., 2000; Uzunöz, 2009; Uysal, 2007).

Sektörler arası kaynak aktarımının yönünü gösteren İTH ile yapılan çalışmalar arasında birincil veriler ile yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmalarda en önemlisi DİE'nin 1987 ve 1988 yıllarında yaptığı çalışmalarıdır. DİE çalışmasında İTH hesaplamasında kullanılmak üzere 42 tarım ürünü ve 68 tarım dışı ürün kullanılmıştır. Buğday, pamuk ve tütün için İTH hesaplanmış ve buğdayın satın alma gücü belirlenmek istenilmiştir. Birincil veriler kullanan bir diğer çalışmada ise 123 sığır besi işletmesi için İTH hesaplanmış ve sonuçları hayvancılık sektörü için yorumlanmıştır (Tuncel, 2013). İTH hesaplamasına yönelik çalışmaların büyük çoğunluğu ikincil veri grupları ile yapılmıştır. Seçilmiş ürün gruplarıyla yapılan çalışmalar Türkiye geneli için hesaplanmıştır (Akçay vd., 2000; Çetinkaya, 1979; Çolakoğlu, 1986). Ayrıca, Uysal (2007) tarafından yürütülen çalışmada, İTH'nin 2006-2012 dönemi

için enflasyonunun sektörel kaynaklarının değerlendirilmesi açısından büyük önem taşıdığı belirtilmiştir. İTH ürün bazında inceleyen çalışmaları arasında Uzunöz tarafından 2004 yılında süt ve 2009 yılında baklagiller için yapılan çalışmalar yer almaktadır. Sektörler arası kaynak aktarımının yönü kadar, İTH'ni etkileyen faktörlerin belirlenmesi de önem taşımaktadır. İTH etkileyen faktörler en küçük kareler ile hesaplanmıştır ve ticaretin serbestleşmesinin İTH açısından tarımı olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Dağdemir, 2011).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 2003-2017 döneminde domates üreticilerinin ve tarım dışı sektörlerin lehine ve aleyhine gerçekleştiği dönemleri belirlemektir. İTH net değişim hadleri kapsamında; domates üretim girdi fiyatları, çiftçi eline geçen fiyat ve tüketici fiyat indeksine göre baz yılı 2003 alınarak hesaplanmıştır.

2. MATERYAL ve METOT

Çalışmanın materyalini TÜİK tarafından temin edilen ikincil veriler oluşturmaktadır. Verilerin kapsadığı dönem İTH için 2003-2017, domates İTH için 2008-2017 dönemini kapsayan veriler kullanılmıştır. İç ticaret hadleri net değişim hadleri kapsamında; domates üretim girdi fiyatları, çiftçi eline geçen fiyat ve tüketici fiyat indeksine göre 2003 yılı baz alınarak hesaplanmıştır

2.1. İç Ticaret Hadleri

Çiftçi eline geçen fiyat indeksinin çiftçinin tüketim ihtiyaçları veya tekrar üretimde kullandığı girdilerin fiyat indeksine oranıdır (Uzunöz, 2009). İTH bileşik tartılı indekslerden olan Laspeyres indeksi ile hesaplanmaktadır. İTH bir birim tarım ürünü ile kaç birim sanayi ürünü alınabileceğini göstermenin yanı sıra sektörel olarak da hesaplanabilmektedir.

$$ITH = \frac{\sum q_{im0} \cdot p_{i1}}{\sum q_{im0} \cdot p_{i0}} \cdot \frac{\sum w_{j0} \cdot p_{j1}}{\sum w_{j0} \cdot p_{j0}}$$

İTH'deki değişimin nedeni, tarımsal ürün fiyatlarıyla sanayi ürünleri fiyatlarının etkileşim halinde olmasından kaynaklanmaktadır.

İTH'nin tarım sektörü lehine olmasının anlamı, aynı miktar tarımsal ürünün daha fazla sanayi ürünü satın alabileceğini göstermesidir (Çizelge 1). Bir başka ifade ile tarım dışı mal ve hizmet fiyat indeksi tarım sektöründen daha hızlı artıyorsa İTH tarımın aleyhine ve tarımsal malların fiyatı daha hızlı artarsa İTH tarımın lehine gerçekleşiyor demektir. Bütün fiyatlar aynı ölçüde azalıp artıyorsa, iki sektör arasında kaynak aktarımı olmadığı anlamına gelmektedir. Bir başka gösterimi ile İTH>1 olduğu zaman tarım sektörü fiyatlarının görece olarak arttığını ve İTH'nin tarımsal ürünler lehine geliştiğini;

Çizelge 1. İTH ve tarım sektörü arasındaki ilişkiler

İç Ticaret Hadleri	
Tarımın lehine gerçekleşmesi	Tarım dışı kesimlerden tarım kesimine kaynak aktarımı söz konusu olmaktadır.
	Tarım ile tarım dışı sektörler arasındaki gelir dengesizliği küçültmektedir.
	Çiftçi ürettiği tarımsal üründen eline geçen fiyatlar ile daha çok tarım dışı mal ve hizmet alabileceği anlamına gelmektedir.
Tarımın aleyhine gerçekleşmesi	Tarım kesimlerden tarım dışı kesimine kaynak aktarımı söz konusu olmaktadır.
	Tarım ile tarım dışı sektörler arasındaki gelir dengesizliği büyümektedir.
	Çiftçi ürettiği tarımsal üründen eline geçen fiyatlar ile daha az tarım dışı mal ve hizmet alabileceği anlamına gelmektedir.

Kaynak: (Gürler 2016)

İTH<1 olduğu zaman ise tarım sektörü fiyatlarının görece olarak azaldığını ve İTH'nin tarımsal ürünler aleyhine geliştiğini gösterir (Dağdemir 2011).

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

Bir birim sanayi ürünü almak için gerekli tarım ürünü miktarı Çizelge 2'de belirtilmektedir. Belirlenen 2003-2017 dönemi için hesaplanan İTH tarım ürünleri fiyat indeksinin tarım dışı mal ve fiyat indeksine oranlanmasıyla elde edilmiştir. İTH hesaplanması için kullanılan, birinci sütunda görülen 2010 bazlı tarım ürünleri fiyat indeksi verileri TÜİK'den elde edilmiştir. Elde edilen zaman serisi ikinci sütunda yer alan 2003 bazlı tarım ürünleri fiyat indeksine dönüştürülmüştür. Bu dönüşümün yapılmasının sebebi farklı temel yıl indekslerinin oranlamasının yanlış sonuçlar vermesidir.

İTH endeks değerlerinin 100'ün üstünde

olması, İTH'nin o endeksin temsil ettiği tarım kesiminin lehine, 100'ün altında olması ise aleyhine olduğunu göstermektedir. Bu bilgilere göre 2013 ve 2016 dönemlerinde tarım ürünleri fiyatlarının tarım dışı ürünleri fiyatlarının altında seyrettiğini, geri kalan yıllarda da tarım dışı mal ve hizmet fiyatlarının üzerinde seyrettiği görülmektedir (Çizelge 2).

Tarımın ticaret hadleri olan ve tarım sektöründen tarım dışı sektörlerle kaynak transferini gösteren İTH hesaplanmasında 2003 yılı baz alınmıştır ve baz yılı tarım sektörü aleyhine bir seyir izlemiştir. Satın alma gücünün bir göstergesi olan İTH Türkiye içi 2004-2012 yılları arasında tarım sektörü lehine bir seyir izlemiştir. İTH'nin en yüksek olduğu yıl ise 2004 yılıdır. Tarım kesimi ile sanayi kesimi arasındaki makas 2003 yılında tarım kesimi aleyhine dönmüştür ve 2014-2015 yılları arasında yeniden makas tarım kesiminin lehine açılmıştır. Bir birim tarım ürünü ile satın

Çizelge 2. İç Ticaret Hadleri ve Tarım Ürünleri Fiyat İndeksleri

Yıllar	Tarım Ürünleri Fiyat İndeksi Baz:2010	Tarım Ürünleri Fiyat İndeksi Baz:2003	Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları İndeksi Baz: 2003	İTH	İTH Domates	Enflasyon Oranı (%)
2003	48,34123567	100	100,0008333	0,999992	0,99999167	18,4
2004	59,84892104	123,8051	108,5991667	1,140019	-	9,30
2005	60,87772938	125,9333	117,4816667	1,07194	-	7,72
2006	65,31585766	135,1142	128,7566667	1,049376	-	9,65
2007	70,2680144	145,3583	140,0308333	1,038045	-	8,39
2008	78,42438938	162,2308	154,6558333	1,04898	0,81238056	10,06
2009	80,25611937	166,02	164,3233333	1,010325	0,86541331	6,53
2010	96,24216314	199,0892	178,4	1,115971	1,25138482	6,40
2011	101,4074242	209,7742	189,9458333	1,104389	0,90547297	10,45
2012	107,5346758	222,4492	206,835	1,075491	0,86581824	6,16
2013	106,0961212	219,4733	222,3333333	0,987136	0,77965645	7,4
2014	117,6496985	243,3734	242,02	1,005592	0,73688249	7,75
2015	130,8234962	270,6251	260,585	1,038529	0,72708796	7,24
2016	134,6021318	278,4416	280,8458333	0,991439	0,69093493	9,58
2017	148,6525676	307,5068	305,398	1,006905	0,68386751	9,22

alabileceği bir birim tarım dışı ürün miktarı 2017 yılında azalmış olmasına rağmen 2017 yılında tekrar artmıştır.

Domates ürünü için hesaplanan İTH endeksi 2010 yılı en yüksek değerine ulaşmıştır ve lehine olduğu tek yıldır. Domates üreticisinin bir birim domates ile satın alabileceği tarım dışı ürün miktarı 2010 yılı hariç incelenen tüm dönemlerde bir birimin altında seyir izlemiştir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye’de 2003-2017 dönemi itibariyle İTH’nin analizine yer verilmiştir İTH’deki yıllar içerisindeki değişimleri nedenleri arasında tarım politikasındaki değişiklikler önemli yer tutmaktadır ve buna göre politikalar uygulanması gerekmektedir. İTH’nin tarımın aleyhine ve lehine olduğu

dönemdeki politikalar incelenmeli politikaların amacına uygunluğunun sağlanması yapılmalıdır. İTH’nin tarımın aleyhine döndüğü dönemlerde kırsal kesimde gelir artışını sağlamak için politikalar uygulanmalıdır. İTH’nin değişim seyrinin siyasal nedenlerden mi yoksa yanlış politika uygulamalarından mı kaynaklı olduğu analiz edilmelidir. Ekonomi içi tarım ve sanayi kesimleri arasındaki mal ve hizmet alışverişinde, hangi sektörün avantajlı olduğunu ve zaman içinde ne yönde değiştiğini gösteren İTH sektörel politika uygulamalarında sektörel ve ürün bazlı bakılması uygulanan politikaları güçlendirecektir. Sektörler arasında kaynak aktarımlarının yönünün bilinmesi sektörel politika uygulamaları açısından ışık tutacaktır. Çiftçinin satın alma gücünü gösteren İTH tarım politikaları açısından desteklenmesi tarımın sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. İTH’nin konjonktürel dalgalanmalardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak İTH meydana gelen dalgalanmalar kriz dönemlerinden ve fiyat dalgalanmalarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Ülke ve dünya ekonomisinde yaşanan makroekonomik olayların İTH etkilediği tespit edilmiştir. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde, enflasyon oranını düşürebilmek için makroekonomik politikaların yanında sektörel bazda politikalara da mikro ölçeklerde ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akçay, Y., Esengün, K., Kızılaslan, H., Uzunöz, M., 2000. Türkiye’de Önemli Bazı Tarla Ürünlerinde İç Ticaret Hadleri ve Belirsizlik Analizleri (1978-1998).4. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 6-8 Eylül, Tekirdağ.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü,1987. Türkiye Ekonomisinde İç Ticaret Hadleri 1973-1984. Devlet Enstitüsü Matbaası, Ankara,22s
- Çetinkaya, C. 1979.İç Ticaret Hadleri. Maliye Dergisi, Temmuz-Ağustos 1979s 157-171, Ankara.
- Çolakoğlu, I. 1986.Türkiye’de İç Ticaret Hadleri. Master tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 124s.
- Dağdemir, E.2011.Türkiye’de Ticaretin Serbestleşmesi Sürecinde İç Ticaret Hadlerine Yönelik Bir Analiz: 1990-2009. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (3): 121-134
- Gürler, A. 2016. Tarım Ekonomisi ve Politikası. Nobel Yayınları, Ankara, 606 s.
- Sayın, C. Tarım ve Gıda Politikaları Yüksek Lisans Ders Notları, Antalya.
- Şimşek, E. 1991. Türkiye’de İç Ticaret Hadlerinin Analizi. Yüksek lisan tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Tokat, 196s.
- TUNCEL, S. 2013.Ankara İli Sığır Besi İşletmelerinde İç Ticaret Hadleri, Fiyat, Üretim ve Miktar Dalgalanmaları. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara,137s.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, 2017. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist> (Son erişim tarihi:21.04.2017)
- UYSAL, Y. 2007. Türkiye’de Enflasyon: Sektörel Kaynakları ve İç Ticaret Hadleri. Politik & Ekonomik Yorumlar, 44(508): 21-34.
- UZUNÖZ, M. 2009 Türkiye’de Baklagil Ürünlerinde İç Ticaret Hadleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 26(1): 29-37